

Karl Otten

Torquemadas Schatten

Pere Joan Tous

LA BIBLIOTECA DEL GOLEA
Capdepera
2017

DOCUMENTACIÓ GABELLINA DESTAROTADA (9)

Avui no hi haurà un article meu en aquesta secció, sinó que tendré el plaer de presentar davant tots *voltrus* l'entrada per la porta gran de Capdepera i Cala Rajada a la història de la literatura alemanya i, concretament, al gloriós moviment expressionista que, des d'Alemanya, va pegar un crit d'alerta en una època molt convulsa i que potser encara no ha acabat del tot. I aquesta entrada la farem de la mà de Pere Joan Tous, gabellí, professor de literatura a la Universitat de Konstanz, al sud d'Alemanya.

Fa temps que sabíem de l'existència de Karl Otten, entre altres coses perquè en parla Josep Massot i Muntaner en referir-se al seu llibre *Torquemadas Schatten*, i crec que fou l'*amu* Antoni Coix qui em va mostrar el primer exemplar d'aquesta novel·la. Després en vaig aconseguir un per mi, però la meva extrema ignorància va impossibilitar que el pogués llegir. I per això alguns pensàrem que es podria traduir al català per intentar de fer-lo *nostru*. De fet, podria ser una bona proposta per publicar a la col·lecció de llibres que tracta de tirar endavant *Cap Vermell*.

Per tot això vaig demanar a l'*amu* en Pere Siurell, també conegut per Pere Joan Tous fora de Capdepera, si podria redactar un petit informe que explicàs una mica l'autor i la seva obra, per tal de poder justificar la seva publicació.

Ell m'ha contestat amb el text que podreu llegir a continuació. M'ha semblat tan clarificador, tan il·luminador, que he pensat que es mereixia ser publicat immediatament. Aquest text ens obliga també a publicar aquesta novel·la en un temps raonable. I només puc dir que s'intentarà.

Per altra banda, tot això ens obre una nova perspectiva: cal ja ara mateix començar una tasca en la direcció que assenyala Pere Joan Tous i ningú millor que l'*amu* en Pere Siurell per a comandar aquest vaixell que ha de viatjar entre Alemanya i Capdepera i també Cala Rajada, que, al cap i la fi, és al final de l'escapada.

Per això li propòs a l'*amu* en Pere que obri una nova secció en aquest diari digital centrada a publicitar l'impacte que va produir l'estada entre *noltrus* de tots aquests personatges citats a l'article, i d'altres que segurament no s'han citat encara, –per exemple, caldria incloure dins aquesta

nòmina al fotògraf i escriptor Konrad Liesegang—, però també el rastre que ha deixat aquesta estada en la seva obra i, per tant, en la cultura alemanya. Pot semblar una tasca titànica, però és molt necessària per tal de posar un altre cop damunt la taula aquells temps «republicans, *generosus* i hospitalaris», on Capdepera i Cala Rajada hi tenen enterrat una part del seu esperit.

Miquel Llull

Bibliotecari del Golea

maig 2010

Karl Otten

Torquemadas Schatten

Sens dubte seria una important contribució a la memòria cultural de les Illes Balears, si aquest llibre –*Torquemadas Schatten* (L'ombra de Torquemada)– aparegués en traducció catalana. El seu autor, Karl Otten (1889-1963), és un dels fundadors i màxim exponent de l'expressionisme alemany. Ens ha llegat una obra molt variada que abasta tant llibres de viatges i manifestos poètics com guions cinematogràfics (entre d'altres per GW Pabst) i biografies (per exemple la de Toussaint Louverture, alliberador d'Haití). El fet que fora dels cercles d'especialistes Otten sigui avui poc conegut, és perquè pertany a aquella generació perduda d'autors exiliats que, com ell mateix, van haver d'abandonar Alemanya quan la seva carrera literària s'estava consolidant i que, quan van poder tornar i reintegrar-se a l'escena literària, van decidir no fer-ho, romanent fins a la fi de les seves vides en un ara ja voluntari exili. També Otten va renunciar a decidir-se entre una i una altra de les dues Alemanyes que la derrota del Tercer Reich i la incipient Guerra Freda havien instaurat. Si les seves fermes conviccions anti-estalinistes i les seves antigues simpaties llibertàries i pacifistes el feien dubtar que l'Alemanya oriental, aquesta que s'autodenominava República Democràtica Alemanya, fóra de veritat el que pretenia ser, també les seves conviccions literàries que s'havien mantingut fidels al gran projecte emancipador de l'expressionisme li impedié sotmetre's als imperatius del realisme socialista, en què convergien l'exigència d'ortodòxia ideològica i uns pressupostos estètics massa tradicionals. Però tampoc l'altra Alemanya, l'occidental, hauria pogut tornar-li la que va abandonar gairebé vint anys abans: el seu compromís antifeixista i sobretot la seva condició d'exiliat l'estigmatitzava intel·lectualment en aquesta Alemanya que el canceller Adenauer estava construint sota el signe de la restauració burgesa i que no dubtava de reintegrar les elits econòmiques i els alts càrrecs de l'administració nacionalsocialista. Però tampoc en allò literari podia aquesta Alemanya occidental, la capital de la qual, Bonn, havia estat escollida pel seu emblemàtic provincianisme, tornar-li l'eferescència estètica que havia caracteritzat el Berlín dels anys 20. Aquesta

Alemanya de l'anomenat miracle alemany, estava culturalment empobrida per la pèrdua del ferment que sempre li havien suposat els intel·lectuals jueus (si van tornar alguns pocs supervivents va ser sobretot a l'altra Alemanya, la de Bert Brecht i Kurt Weill). En allò literari va propiciar un adanisme estètic, significativament denominat com «hora zero» («*Stunden Null*»), que trencava amb les estètiques d'avantguarda sorgides en els anys vint i es decantava per una prosa a mig camí entre l'intimisme i el neo-realisme. Poc podien quallar en aquests contextos obres tan òbviament deutores de la poètica expressionista com ho és *Torquemadas Schatten*. Amb això, però, no feia sinó continuar la mala estrella d'aquesta novel·la. L'editio princeps de 1938 correspon a la que va publicar a Amsterdam la prestigiosa editorial S. Fischer, que s'havia traslladat a Holanda precisament per a escapar de la censura i de la repressió nazi. La mala sort va voler que, gairebé poc temps després de sortir a la llum la novel·la, les tropes alemanyes ocupassin Holanda i destruïssin els fons de les editorials de l'exili, com la de S. Fischer. D'aquesta primera edició només es van poder distribuir uns mil exemplars, encara que el ressò de la crítica, a les capitals de l'exili alemany (París, Praga, Basilea) va ser certament positiva. Tot i això, l'obra tan sols va ser reeditada el 1980, per la petita editorial hamburguesa Konkret i només dos anys més tard, el 1982, seria recuperada per l'editorial Fischer que, ara establerta a Frankfurt i pletòrica de força, s'havia arriscat a publicar una col·lecció titulada «*Bibliothek der verbrannten Bücher*», (això és, una «Biblioteca dels llibres cremats»), que constituïa un tardà homenatge a la generació perduda de l'exili i que va aconseguir una molt bona acollida per part del públic lector. Com el títol ja fa suposar, *Torquemadas Schatten* té a veure amb Espanya, encara que no amb l'Espanya del Segle d'Or, sinó amb l'Espanya de l'anomenat «Alzamiento», això és, amb la de l'estiu de 1936, quan uns generals rebels, segurs del suport que havia de donar-los l'oligarquia i la jerarquia eclesiàstica, es va alçar contra una República democràticament legitimada. No cal insistir aquí en el que va seguir. I ben conegut és també que Mallorca gairebé des d'un principi va caure a la «zona nacional». L'acció de la novel·la transcorre en aquests primers dies després del «Alzamiento», al Llevant mallorquí i més precisament en la llavors petita vila de pescadors que era Cala Rajada, i en part també a Capdepera, localitats que Otten s'identifica amb uns ficticis «Pueblo» (fa servir aquesta denominació castellana) i «Cabra». La novel·la, la trama de la qual és un conat de resistència antifeixista protagonitzat per un grup de pescadors, pagesos i obrers de Cala Rajada, no vol ser pas una crònica del que veritablement va passar en aquest poble durant aquelles setmanes, sinó que Otten transforma l'espai en un espai imaginari, donant-li així un valor exemplar i més profund que una mera crònica local. Això no impedeix que la novel·la utilitzi fenotips propis de la Cala Rajada d'aleshores (pescadors, guàrdies civils,

falangistes, pagesos, capellans, contrabandistes, turistes i exiliats, secretaris d'ajuntament etc.). Alguns d'aquests fenotips com el cap de la Falange local, un jove pescador anomenat «Hai», això és «tauró», remetent sense dubte a persones reals, com assegura el mateix Otten en un article, però això no s'ha d'entendre necessàriament en el sentit d'un retrat individualitzat, sinó més aviat com la d'un tipus humà. Diferent és, és clar, el cas d'aquells personatges com el del capità Bayo que remet de manera inequívoca al capità Alberto Bayo que va comandar el desventurat desembarcament republicà a Porto Cristo, esdeveniment àmpliament tematitzat en la novel·la. Apareixen així, transformats en personatges de novel·la i concebuts com arquetips dels actors socials enfrontats en aquella contesa, persones tan significatives com el general Goded i l'oligarca Joan March, que Otten transforma en «Voerge», òbvia al·lusió al sobrenom de «Verga», de per si emblemàtic, però alhora joc semàntic, ja que en alemany «Voerge» remet fonèticament a «Würger», això és a «estrangulador». Una cosa semblant passa amb la natura i el paisatge. També aquí Otten parteix de la realitat per a transfigurar-la literàriament, sense però trair-la. Des de la primera pàgina de la seva novel·la es cuida d'ambientar-la en el paisatge de l'illa, abundant en tot allò que li semblava més característic del Llevant mallorquí, sense caure mai, però, en l'afany pintoresc, de postal. La seva Mallorca és la Mallorca pagesa, pobra, en certa manera arcaica i primitiva –qualitat que ell, com expressionista, connotava positivament com puresa antropològica. El seu «Pueblo» és la Cala Rajada d'aquella època: ni tan sols un petit poble, sinó unes quantes dotzenes de cases escampades al voltant d'una carretera que, venint de molt lluny, de Palma, potser de Barcelona, de París o del mateix Berlín, concloïa allà mateix, definitivament, davant l'horitzó immensament blau de la Mediterrània.

Torquemadas Schatten no pretén, com ja s'ha dit, ser una crònica local d'aquell estiu del 36. Otten no va voler historiar el que estava passant, sinó testimoniar-ho des d'un compromís humanista, que ell xifrava en un antifeixisme de tall pacifista. I perquè aquest testimoni també tingués dignitat literària, va utilitzar els recursos propis de la seva estètica: no per a tergiversar el testimoni, sinó per a acompanyar-lo i transcendir-lo. Aquesta consideració és imprescindible si es vol entendre i valorar en la seva justa mesura aquesta novel·la. Lament, doncs, haver de contradir a Josep Massot i Muntaner, a qui tant devem com a historiador de la vida intel·lectual mallorquina d'aquella època i l'estudi *Els escriptors i la guerra civil a les illes Balears* (1990) continua sent l'obra de referència en estudiar aquest tema. El problema és que Massot valora aquesta novel·la pel que pugui tenir de crònica, partint a més d'una concepció una mica trivial del realisme històric. Això el porta a encausar la «manca absoluta de versemblança» i la «exageració evident» de *Torquemadas Schatten*, una novel·la que, sense aportar més criteris, titlla de «mediocre». Ara bé, en escriure la

Karl Otten a Cala Rajada.

seva valoració, Massot no només semblava ignorar que per aquelles mateixes dates en què desqualificava l'obra de Otten, aquesta era dignificada amb un article monogràfic al *Kindlers Neues Literatur Lexikon*, la qual cosa significava que, almenys des d'una perspectiva alemanya, *Torquemadas Schatten* entrava a formar part del patrimoni de la literatura universal. Tampoc comprèn Massot que tant aquests mo-

ments hiperbòlics, de vegades fins i tot esperpèntics, i aquestes mateixes exageracions que li semblen estafolàries, com també aquesta peculiar ficcionalització de la història que ell qualifica de poc versemblant, corresponen a una molt conscient voluntat d'estil i a una no menys conscient reflexió poètico-novel·lesca. Com matisa Wiegenstein en l'assaig que acompanya la reedició de 1982, és precisament en la simbiosi d'elements formals subsidiaris de l'expressionisme i els que aspiren a un valor documental on resideix la força literària que encara avui en dia manifesta aquesta obra.

Des d'una perspectiva hispanoamericana, podria afegir-se que *Torquemadas Schatten* anticipa alguns recursos del realisme màgic. El mateix Otten va subratllar en diverses ocasions que mai havia pretès escriure una crònica dels fets viscuts a Mallorca, sinó testimoniar-los des d'una reflexió filosòfica que els transcendís, això és, que els universalitzàs, utilitzant per a això un "constructivisme" novel·lesc capaç de fer convergir la urgència del compromís polític (cal recordar que l'obra va ser escrita el 1937, en plena guerra espanyola i en vigílies de la mundial) i la reflexió antropològica sobre les ambivalències del món modern que constitueix un moment essencial de l'expressionisme alemany. Per això no dubta Otten d'evocar la Inquisició o d'imaginar parafernàlies pròpies de la tradició romàntica, com aquests cadàvers momificats que descobreixen uns militants antifeixistes en amagar-se en unes coves a la vorera del mar, segurament les anomenades d'Artà o de l'Ermita. Aquests cadàvers resulten ser, com diu un cartell en castellà, els d'uns «jueus batejats per doctrina herètica castigats». I tampoc va dubtar de funcionalitzar recursos del fulletó (amors contrets, fills naturals, malvats d'una peça i bons de llei, etc), de totes totes inventats, com tampoc va dubtar d'imaginar un final contrafàctic, quan bé sabia que l'expedició de Bayó havia fracassat: la novel·la acaba com si Mallorca hagués estat recuperada per a la causa republicana.

Cal retornar a Mallorca aquesta obra. S'ho mereix, i també Mallorca mereix, és a dir que necessita, aquest moment de la seva memòria cultural al qual els mallorquins no tenen accés per estar escrit en una llengua que pocs dominen. Cal retornar aquest llibre, però també el seu autor, Karl Otten, que com tants altres artistes i intel·lectuals antifeixistes alemanys van cercar a Mallorca un asil que aquesta illa els va saber donar com a mínim fins que la barbàrie de la repressió franquista els va foragitar. Tal va ser el cas d'Otten, que va viure a Cala Rajada de març de 1933 fins a setembre de 1936. Vivien llavors, allà, segons recordaria el mateix Otten, uns dos-cents estrangers, entre ells els pintors Arthur Segal i Rudolf Levy, a més del també escriptor Franz Blei i del publicista Heinz Kraschutski: noms que formen part del millor patrimoni cultural d'aquella època, i que, com Otten mateix, també haurien de formar part de la memòria cultural de la nostra illa. Un pas important en aquest sentit seria la traducció de *Torquemadas Schatten* i un altre, que podria combinar amb el primer, seria la d'unes jornades d'història local que enfocassin aquella Cala Rajada d'abans, republicana, generosa i hospitalària.

Pere Joan Tous

(Universitat de Konstanz, Alemanya)

CAP VERMELL

Publicat a *Cap Vermell* el 19 maig de 2010.